

บทที่ 5

การกลับมาอีกครั้งของแนวทางแบบคณะราษฎร (พุทธศักราช 2488-2490)

ในระหว่างปี พ.ศ. 2488 ถึงปี พ.ศ. 2490 เป็นช่วงเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงผู้นำทางการเมืองมากที่สุดยุคหนึ่งในประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตยของไทย กล่าวคือ เพียงระยะเวลาแค่ 4 ปี นับตั้งแต่มีการยุบสภาภายใต้การนำของจอมพล ป. พิบูลสงครามในปี พ.ศ. 2487 ประเทศไทยได้จัดตั้งรัฐบาลขึ้นใหม่ด้วยกันถึง 5 ชุด อันได้แก่ คณะรัฐบาลโดยการนำของ นายควง อภัยวงศ์ นายทวี บุญยเกษตร หม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช นายปรีดี พนมยงค์ และพลเรือตรีวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ตามลำดับ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะความล้มเหลวของระบอบประชาธิปไตยในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งไม่สามารถสร้างความเข้มแข็งได้ภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญที่มีทหารเป็นแกนนำทางการเมือง หรืออาจจะเป็นด้วยความพร้อมของประชาชนในขณะนั้นที่ไม่สามารถตอบรับต่อความก้าวหน้าของระบอบประชาธิปไตยและกลไกทางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปได้ ไม่เช่นนั้น ก็เป็นเพราะระบอบการเมืองการปกครองใดๆ ในโลกล้วนแล้วแต่ต้องอาศัยระยะเวลาเป็นเครื่องมือในการสร้างความเชื่อมั่นเพื่อสร้างความเข้าใจให้เกิดแก่สังคมนั้นๆ หรือที่เลวร้ายที่สุดก็อาจจะเป็นเพราะ ความริบร้อนของกลุ่มคนกลุ่มหนึ่งที่ต้องการเปลี่ยนแปลงบ้านเมืองโดยขาดประสบการณ์และความเข้าใจต่อสภาพสังคมที่ทำให้ระบอบประชาธิปไตยกลายเป็นสิ่งที่อยู่คิดที่ ผิดเวลา และไม่สามารถตอบสนองความต้องการของชนทุกกลุ่มได้อย่างเต็มที่ดังเช่นที่คาดหวังไว้

อย่างไรก็ตาม วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ไม่มีจุดมุ่งหมายในการค้นหาความจริงที่แท้ (Truth) ของเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 แต่อย่างไรใด หากแต่ปรารถนาที่จะตรวจสอบและชี้ให้เห็นถึงความไม่ลงรอยกันทางประวัติศาสตร์ที่สะท้อนออกมาผ่านแบบเรียนในแต่ละยุคสมัยว่ามีความเหมือน หรือแตกต่างกันมากน้อยเพียงไรเท่านั้น ในบทที่ 5 เรื่อง “การกลับมาอีกครั้งของแนวทางแบบคณะราษฎร” ก็เช่นเดียวกัน แม้ว่าช่วงเวลาดังกล่าวจะมีรัฐบาลมากที่สุดด้วยกันถึง 5 คณะ แต่เนื้อหาของแบบเรียนที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองไทยในปี พ.ศ. 2475 กลับไม่มีลักษณะแตกต่างจากแบบเรียนในยุคจอมพล ป.พิบูลสงครามมากนัก ทั้งๆ ที่มีการเปลี่ยนแปลงสาระสำคัญในประเด็นนโยบายทางการศึกษาถึง 11 ชุดซึ่งถือได้ว่ารัฐบาลในช่วงเวลาดังกล่าวได้ให้ความสนใจทางการศึกษาไม่น้อยกว่ารัฐบาลในยุคผ่านๆ มา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในระหว่างนี้ได้มีการ “ปิดฝืน” หลักการเดิมของคณะราษฎรทั้ง 6 ประการขึ้นมาใช้ใหม่อีกครั้ง หลังจากที่ถูกเพิกเฉยละเลยไปในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ภาพสะท้อนทางการเมืองในยุคนี้จึง

โน้มเอียงไปในทางชะงักงัน หยุดนึ่ง และขาดความต่อเนื่องในการบริหารกิจการต่างๆ ของรัฐ ทั้งๆ ที่เป็นยุคเฟื่องฟูของระบอบประชาธิปไตยภายหลังชัยชนะของฝ่ายสัมพันธมิตรในสงครามโลกครั้งที่ 2 ด้วยเหตุที่การเมืองภายในประเทศไทยนั้นขาดเสถียรภาพ ขาดความสมดุล และขาดผู้นำที่เป็นเสาหลักให้กับระบอบการเมืองแบบใหม่ ในบทนี้ ผู้ศึกษาจะเห็นถึงทางสองแพร่ง (Dilemma) ที่ไม่อาจจะหาจุดกึ่งกลาง หรือสภาพการณ์ที่สมดุลให้แก่ระบอบการเมืองในระบอบประชาธิปไตย ณ ขณะนั้นได้ นั่นคือ ความปรารถนาที่จะมีผู้นำทางทหารแบบเผด็จการซึ่งเต็มเปี่ยมไปด้วยอำนาจ บารมี และความสามารถด้านการพัฒนาโยบายของรัฐ เช่น จอมพล ป. พิบูลสงคราม กับผู้นำจากการเลือกตั้ง หรือผู้นำที่มาจากฝ่ายพลเรือนซึ่งมีความเป็นประชาธิปไตยและรับฟังเสียงของประชาชนมากกว่า แต่ไม่มีความสามารถในการรักษาตำแหน่งทางการเมืองของตนเอาไว้ได้

บทที่ 5 นี้ จะแบ่งออกเป็น 3 หัวข้อหลักๆ ได้แก่

1. บริบททางการเมือง และสภาพการณ์ทางสังคมเชิงเปรียบเทียบระหว่างปี พ.ศ. 2488 ถึง พ.ศ. 2490 และการเมืองในยุคที่ผ่านมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้สิ้นสุดและคลี่คลายไปในทางที่ฝ่ายเสรีประชาธิปไตยซึ่งนำโดยสหรัฐอเมริกาเป็นผู้ชนะในสงครามเชิงอุดมการณ์เพื่อต่อต้านแนวความคิดแบบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ รวมทั้งมีอิทธิพลอย่างยิ่งในการขยายแนวความคิดแบบเสรีนิยมไปทั่วโลก
2. นโยบายการศึกษายุคที่ผู้นำมาจาก “คณะราษฎร” และ “ขบวนการเสรีไทย” (ระหว่าง พ.ศ. 2488 ถึงปี พ.ศ. 2490) ซึ่งจะกล่าวถึงนโยบายการศึกษาในช่วงเวลานี้ไว้โดยสรุป
3. บทวิเคราะห์รูปแบบ ลักษณะ รวมทั้งเนื้อหาของแบบเรียนที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 และประชาธิปไตยของไทยที่ปรากฏในระหว่างช่วงปี พ.ศ. 2488 ถึง พ.ศ. 2590 ซึ่งต้องประสบกับปัญหาทางเศรษฐกิจ อันเนื่องมาจากภาวะหลังสงคราม และการหยุดชะงักของกิจการสิ่งพิมพ์และสถาบันทางการศึกษา
4. บทวิเคราะห์ผู้นำทางการเมือง และสื่อการเรียนการสอนที่เอื้อประโยชน์ให้แก่ชนชั้นนำของไทยระหว่างปี พ.ศ. 2488 ถึง พ.ศ. 2490 รวมทั้งพิจารณาว่า ชนชั้นนำของไทยมีการใช้แบบเรียนไทยเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการจัดเกล้าทางสังคมได้อย่างไรบ้าง และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อผู้นำทางการเมืองที่เคยมีอิทธิพลในคณะราษฎร เช่น นายปรีดี พนมยงค์ หรือ นายควง อภัยวงศ์ได้กลับมามีบทบาท

และอำนาจทางการเมืองอีกครั้งในช่วงระยะเวลาสั้นๆ ก่อนที่จะมีรัฐประหารในปี 2490 อันเอื้อให้จอมพล ป. พิบูลสงครามได้กลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง ในเดือนเมษายน พ.ศ. 2491

บริบททางการเมืองระหว่างปี พ.ศ. 2488 ถึง พ.ศ. 2590

สภาพการณ์ทางการเมืองในช่วงปี พ.ศ. 2488 ถึงราวๆ ปี พ.ศ. 2490 นั้นเต็มไปด้วยกลิ่นอายของความรุ่งเรืองในระบอบประชาธิปไตยมากกว่าที่เคยเป็นมาในยุคก่อนๆ ตัวอย่างหนึ่งซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามอย่างจริงจังของกลุ่มผู้นำที่มีความคิดเสรี และความปรารถนาของกลุ่มอนุรักษนิยมแบบประชาธิปไตยที่จะสร้างสังคมในอุดมคติ ก็คือ การร่างรัฐธรรมนูญขึ้นใหม่ เพื่อให้แทนฉบับเดิมหรือทดแทนรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475 ด้วยการอนุญาตให้มีการจัดตั้งพรรคการเมือง มีการเลือกตั้ง และมีความพยายามอย่างยิ่งที่จะแยกข้าราชการการเมืองออกจากข้าราชการประจำ โดยที่ฝ่ายนิติบัญญัติ ไม่ว่าจะเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร หรือสมาชิกวุฒิสภา (สมาชิกวุฒิสภา – ผู้เขียน) รวมทั้งฝ่ายบริหาร อันได้แก่ คณะรัฐมนตรีและนายกรัฐมนตรีต้องพ้นจากสภาพข้าราชการประจำก่อนจะเข้ารับดำรงตำแหน่งทางการเมืองด้วยกันทุกคน กระแสแนวความคิดทางการเมืองเช่นนี้เป็นผลมาจากปรากฏการณ์ของโลกในด้านที่เกี่ยวกับประชาธิปไตย รัฐธรรมนูญ และรัฐสภา รวมทั้งชัยชนะในสงครามโลกครั้งที่ 2 ของฝ่ายสัมพันธมิตร โดยการนำของสหรัฐอเมริกา และสหราชอาณาจักรซึ่งถือว่าตนเป็นฝ่ายประชาธิปไตยแบบเสรีนิยม และความสำเร็จของฝ่ายเสรีไทยในการต่อต้านฝ่ายอักษะ และสามารถรักษาเอกราชของชาติไทยไว้ได้ในฐานะส่วนหนึ่งของฝ่ายสัมพันธมิตรที่ร่วมกันการต่อสู้เชิงอุดมการณ์ในสงครามโลกครั้งที่ 2 ระหว่างฝ่ายพันธมิตร กับฝ่ายอักษะที่เป็นเผด็จการฟาสซิสต์ (Fascist) ดังคำประกาศซึ่งได้รับความเห็นชอบโดยเอกอัครราชทูตผู้แทนแห่งชาติของ นายปรีดี พนมยงค์ ที่ว่า

“คนไทยไม่เห็นด้วยกับการประกาศสงครามและกระทำการอันเป็นศัตรูต่อสหประชาชาติ (และผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ซึ่งกระทำการแทนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว) ได้ประกาศในนามของประชาชนชาวไทยว่า การประกาศสงครามต่อสหรัฐอเมริกาและอังกฤษนั้นเป็น โมฆะ และไม่ได้ผูกมัดประชาชนชาวไทย”¹

¹ประกาศฉบับนี้ออกโดย นายปรีดี พนมยงค์ เมื่อวันที่ 16 สิงหาคม พ.ศ. 2488 โปรดดู Dhiravegin, *Siam and Colonialism*.op.cit..pp. 75. อ้างใน ลิจิต ธีรเวคิน, *วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2541), หน้า 137.

การเคลื่อนไหวดังกล่าวเป็นการเคลื่อนไหวที่ท้าทายเพื่อการช่วยชาติให้หลุดพ้นจากการตกเป็นผู้ต้องหาในฐานะประเทศผู้แพ้สงคราม และได้กลายเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ผลเสียจากการที่จอมพล ป. พิบูลสงครามตัดสินใจเข้าร่วมเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เบบางและเจือจางลงไปเป็นอันมาก ดังนั้น เมื่อวันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ. 2488 นายเบรินส์ (Byrnes) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของสหรัฐอเมริกา จึงได้กล่าวสุนทรพจน์เกี่ยวกับเรื่องนี้ และสรุปโดยการประกาศว่า ประเทศสหรัฐอเมริกาไม่ถือว่าประเทศไทยเป็นศัตรู แต่เป็นประเทศที่ต้องได้รับการปลดปล่อยจากศัตรู และสหรัฐอเมริกาหวังว่า ประเทศไทยจะกลับสู่สภาพเดิมในหมู่ประชาชาติทั้งปวง โดยเป็นประเทศเสรี มีอธิปไตย และมีเอกราช² เป็นเหตุให้ประเทศไทยไม่ต้องเสียค่าปฏิกรสงคราม หรือต้องชดใช้ค่าเสียหายให้แก่ฝ่ายสัมพันธมิตรมากเท่าที่คาดการณ์กันไว้

ด้วยเหตุนี้ การก้าวขึ้นมาบิบทบาทของผู้นำไทยที่ร่วมกันต่อสู้กับประเทศญี่ปุ่น หรืออ้างว่าได้ต่อสู้กับประเทศญี่ปุ่นนั้นจึงเป็นปัจจัยหนึ่งซึ่งส่งผลให้ฝ่ายเสรีไทยอันเป็นการรวมตัวกันอย่างหลวมๆ ของกลุ่มคนในสถานการณ์ฉุกเฉินแห่งชาติได้กลายเป็นฝ่ายที่ก้าวขึ้นมาบิบทบาทในการเมืองไทยแทนกลุ่มของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และกองทัพบก ทั้งนี้ “ขบวนการเสรีไทย” เป็นการรวมตัวกันของกลุ่มคณะราษฎรปีกทางด้านฝ่ายพลเรือนซึ่งมีนายปรีดี พนมยงค์เป็นผู้นำ กับปีกทางด้านทหารเรืออันกล่าวได้ว่ามีฐานมาจากข้าราชการพลเรือนและทหารเรือ ผวนกับฐานสนับสนุนจากนักการเมืองที่มาจากการศึกษาและที่สำคัญก็คือ เชื้อพระวงศ์จากกลุ่มเจ้านายซึ่งมีแนวโน้มทางความคิดไปในแนวเสรีนิยมและอนุรักษนิยม กลุ่มต่างๆ เหล่านี้ได้เข้ามาบิบทบาททางการเมือง ไปพร้อมๆ กับการทำให้ฝ่ายอำนาจนิยมต้องหมดอำนาจและบทบาทลงไปชั่วคราวระยะเวลาถึง 4 ปี และแม้ว่าการตื่นตัวในระบอบประชาธิปไตยจะดำรงอยู่เพียงระยะเวลาสั้นๆ อันเนื่องมาจากการกลับมาของผู้นำฝ่ายทหาร แต่เหตุการณ์ในยุคนี้ก็สามารถสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทและความตั้งใจอันดีของกลุ่มพลังทางการเมืองที่พร้อมจะทำให้ระบอบเสรีนิยมแบบประชาธิปไตยแข็งแกร่งขึ้นในอนาคต ด้วยเหตุนี้เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในระหว่างปี พ.ศ. 2488 ถึงปี พ.ศ. 2490 จึงมีนัยของการต่อสู้ในระดับสากล และการกลับคืนสู่วิถีทางการเมืองตามแนวทางของคณะราษฎรอีกครั้ง ภายหลังจากถูกกดบังไปในยุคของจอมพล ป. พิบูลสงครามอย่างเห็นได้ชัด

²Department of State Bulletin, August 19, 1945, p. 261. อ้างถึงใน ลิจิต ธีรเวคิน, วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย, หน้า 137.

นโยบายการศึกษายุคที่ผู้นำมาจาก “คณะราษฎร” และ “ขบวนการเสรีไทย” (ระหว่าง พ.ศ. 2488 ถึงปี พ.ศ. 2490)

ระหว่างปี พ.ศ. 2487 ถึงราวๆ ปี พ.ศ. 2490 นี้ มีรัฐบาลภายใต้การนำของนายกรัฐมนตรีจำนวน 5 คน และมีการแถลงนโยบายถึง 11 ชุด อย่างไรก็ตาม เหตุที่กล่าวว่าเป็นยุคที่ผู้นำมาจากคณะราษฎร และผู้นำที่มาจากขบวนการเสรีไทยก็เป็นเพราะผู้นำในยุคดังกล่าวนี้ล้วนแล้วแต่มีบทบาทสำคัญทางการเมืองในปี 2475 หรือไม่ก็มาจากผู้นำของฝ่ายเสรีไทยในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เสียเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น นโยบายทางการเมืองในยุคนี้จึงมีแนวโน้มที่จะสืบสานหลักทั้ง 6 ประการของคณะราษฎร ไปพร้อมๆ กับการเชิดชูระบอบการเมืองแบบเสรีนิยมประชาธิปไตยที่ได้รับอิทธิพลมาจากผู้ชนะในสงครามโลกครั้งที่ 2 อันได้แก่ ประเทศสหรัฐอเมริกา และขบวนการเสรีไทยที่มีส่วนร่วมในการต่อต้านลัทธิฟาสซิสต์ และเป็นตัวแทนของประเทศไทยในการเรียกร้องให้ประเทศฝ่ายสัมพันธมิตรยินยอมที่จะยกเลิกการชดใช้ค่าปฏิกรรมสงครามที่เกิดขึ้นจากความผิดพลาดของจอมพล ป. พิบูลสงครามที่ให้กองทัพญี่ปุ่นใช้ประเทศไทยเป็นทางผ่านในการยึดอำนาจทางการเมืองของประเทศในแถบอินโดจีนได้เป็นผลสำเร็จ

ทั้งนี้ นโยบายต่างๆ ของรัฐบาลในยุคนี้ แม้จะมีความตั้งใจที่ดีในการเผยแพร่อุดมการณ์แบบเสรีนิยมประชาธิปไตยผ่านการกล่อมเกลາทางการเมืองด้วยการศึกษา และมุ่งมั่นที่จะพัฒนาให้เกิดการมีส่วนร่วมทางการเมืองในภาคประชาชน แต่ก็ไม่อาจสัมฤทธิ์ผลได้มากนักในทางปฏิบัติ ด้วยเหตุที่ รัฐบาลชุดต่างๆ ในยุคดังกล่าวไม่มีเสถียรภาพเพียงพอ ทำให้เห็นนโยบายทางการเมืองต่างๆ ในยุคนี้ไม่สัมฤทธิ์ผลในทางการเมือง และการศึกษาได้เท่าที่ควร อีกทั้ง ยังขาดแคลนงบประมาณในการพัฒนาประเทศ อันเนื่องมาจากภาวะหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จึงทำให้การสานต่อนโยบายของรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนโยบายการศึกษาไม่อาจทำได้อย่างราบรื่น ต่างกับเช่นที่เคยเป็นในยุคของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งจะเห็นได้จากการเพิ่มผลผลิตทางการศึกษา และตำราเรียนที่ไม่อาจทำให้บรรลุผลตามนโยบายทางการศึกษาของรัฐได้ในระยะเวลาแค่ 4 ปี ดังเช่นที่รัฐตั้งเป้าหมายไว้โดยสรุปได้ ดังต่อไปนี้

1. รัฐบาลในระหว่างปี พ.ศ. 2487-2491 ซึ่งนำโดยนายควง อภัยวงศ์ นายปรีดี พนมยงค์ หม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช นายทวี บุญเกิด และพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ได้กำหนดนโยบายทางการเมือง และนโยบายการศึกษาที่สอดคล้องต่อสถานการณ์ของประเทศ ณ ขณะนั้น นั่นก็คือ การแก้ไขในส่วนต่างๆ ที่ถูกระทบกระเทือนจากสงครามให้กลับคืนสู่สภาวะปกติโดยเร็ว พร้อมทั้งเล็งเห็นความสำคัญของการศึกษา โดยเน้นให้มีการปรับปรุงคุณภาพของการศึกษาโดย

ต่างๆ ไปให้ดีขึ้น ด้วยมีจุดมุ่งหมายที่จะให้ได้ “พลเมืองดี” เหมาะสมกับชาติที่รักสงบ

2. นอกจากนี้ รัฐบาลชุดนี้ยังเป็นรัฐบาลชุดแรกที่ยินยอมรับการเข้าร่วมของเอกชนในการจัดตั้งโรงเรียน และจัดทำแบบเรียน ไปพร้อมๆ กับการเอาใจใส่เป็นพิเศษในเรื่องสถานที่เล่าเรียน และตำราที่ใช้ในการเรียน โดยให้นักเรียนทุกคนได้มีโอกาสทางการศึกษาได้อย่างเท่าเทียมกันภายใต้หลักทั้ง 6 ประการของคณะราษฎร
3. ทั้งนี้ รัฐบาลได้วางแผนการศึกษาของชาติให้มีรากฐานถาวร เพื่อให้ผู้ที่ได้รับการศึกษารู้จักค้นคว้า หาเหตุผล และมีศีลธรรมอันดีงาม โดยมีความรู้อันจำเป็นในการประกอบอาชีพตามที่ตนต้องการ เฉพาะอย่างยิ่งในทางเกษตรกรรม และพาณิชย์กรรม

อย่างไรก็ตาม แบบเรียนต่างๆ ที่ปรากฏในยุคนี้ส่วนใหญ่กลับเป็นแบบเรียนที่เคยมีการใช้ประกอบการเรียนการสอนในยุคของจอมพล ป. พิบูลสงครามแทบทั้งสิ้น จะมีก็แต่เพียงแบบเรียนในยุคของพลเรือตรีวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์เท่านั้นที่พอจะสะท้อนอุดมการณ์แบบเสรีนิยมประชาธิปไตยในยุคนี้ได้บ้าง แม้ว่าแบบเรียนในยุคดังกล่าวจะมีอายุการใช้งานอยู่เพียงไม่นาน ก่อนที่จอมพล ป. พิบูลสงครามจะกลับมาใช้อำนาจทางการเมืองอีกครั้ง ในปี พ.ศ. 2491 และครอบงำเนื้อหาของแบบเรียนเป็นระยะเวลายาวนานกว่า 10 ปีก่อนที่จะมีการเปลี่ยนรัฐบาลอีกครั้งในปี พ.ศ. 2500 ซึ่งสามารถศึกษาได้ในลำดับต่อไป ดังนี้

การเปลี่ยนแปลงลักษณะของแบบเรียนระหว่าง พ.ศ. 2488 ถึง พ.ศ. 2490

จากการศึกษาเนื้อหาของแบบเรียนที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 และระบอบประชาธิปไตยของไทยที่ผ่านมาในบทที่ 4 จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า เนื้อหาของแบบเรียนต่างๆ ที่ปรากฏในช่วงระหว่างยุคของจอมพล ป. พิบูลสงครามนั้น มีลักษณะเด่นชัดอยู่ 2 ประการหลักๆ นั่นคือ

1. การละเลย กดทับ หรือไม่กล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคของประชาชนในรัฐดังเช่นที่เคยปรากฏในช่วงปี พ.ศ. 2475 ถึงราวๆ ปี พ.ศ. 2481 และ

2. การเน้นให้ราษฎรชาวไทยปฏิบัติตามแนวทางของผู้นำประเทศ และมีการกล่อมเกลாதงสังคมผ่านการใช้ “สัญลักษณ์ทางการเมือง” อย่างแพร่หลาย เช่น การร้องและเคารพเพลงชาติ การใช้สื่อทางวิทยุ การใช้สื่อสิ่งพิมพ์ รวมทั้งการออกแบบ “แบบเรียน” ให้สอดคล้องกับนโยบายต่างๆ ของรัฐ เป็นต้น

ทั้งนี้ เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามได้หมดอำนาจลงใน พ.ศ. 2488 “รัฐนิยม” จำนวนมากที่เคยมีการสอนสั่งให้เกิดการปฏิบัติอย่างแพร่หลายในสมัยนั้นก็ค่อยๆ หมดความสำคัญ และเลือนหายไปทีละน้อย ไม่ว่าจะเป็นรัฐนิยม เรื่อง การแต่งกาย การพูด การเขียน หรือการใช้ภาษา การเลือนหายไปเช่นนี้สะท้อนให้เห็นว่า เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงผู้นำทางการเมืองขึ้นเมื่อใดก็ย่อมมีการ “สร้างวาทกรรม” เปลี่ยนแปลง ปรับปรุง หรือเพิ่มเติมกำหนดบรรทัดฐานในการดำเนินชีวิตให้กับประชาชนแทบจะทุกครั้งไป ทั้งนี้ก็ด้วยเหตุที่ว่า “รัฐ” ในแต่ละยุคสมัยล้วนแล้วแต่จะต้องการ “พลเมืองดี” ที่มีลักษณะสอดคล้องกับการปกครอง และเชื้อฟังกผู้นำด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น ดังเช่นที่สังคมสปาดาร์ต้องการพลเมืองที่มีร่างกายแข็งแรงและทรหดอดทนก็เน้นวิชา “พลศึกษา” สังคมเอเธนส์ต้องการพลเมืองที่มีวุฒิปัญญาสูงก็เน้นวิชา “พุทธศึกษา” สังคมพุทธและคาทอลิกต้องการคนที่มีจิตใจสูงมีศีลธรรมก็จะเน้นวิชา “การศึกษาจริยธรรม” เป็นต้น ทั้งนี้ เพื่อที่จะให้อุดมการณ์เหล่านี้บรรลุผล รัฐหรือองค์กรอื่นที่มีอำนาจจัดการศึกษาก็ต้องจัดหลักสูตรให้สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายเป็นสำคัญ

อย่างไรก็ตาม เมื่อวิเคราะห์เนื้อหาของแบบเรียนที่ปรากฏในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2488 ถึงประมาณ พ.ศ. 2490 กลับพบได้ว่า เนื้อหาของแบบเรียนที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 นั้นไม่มีลักษณะ รูปแบบ หรือรายละเอียดที่แตกต่างกันอย่างเด่นชัดเท่าไรนักกับเนื้อหาของแบบเรียนในยุคจอมพล ป. พิบูลสงครามระหว่างช่วงปี พ.ศ. 2481 ถึงปี พ.ศ. 2488 เพราะถึงแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงคณะรัฐบาลถึง 5 ชุดในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2488 ถึง พ.ศ. 2490 แต่ช่วงเวลาดังกล่าวกลับไม่มีการผลิตแบบเรียนทางสังคมศึกษาออกมามากนัก เนื่องจากเป็นภาวะในช่วงหลังสงครามอันเป็นช่วงที่การศึกษาอยู่ในภาวะชะงักงัน ที่มีการผลิตตำราเรียนออกมาบ้างก็เป็นช่วงปลายปี พ.ศ. 2490 ภายใต้การนำของรัฐบาลพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ก่อนที่จอมพล ป. พิบูลสงครามจะกลับคืนสู่อำนาจ ซึ่งระยะเวลาไม่ถึงปีนี่ถือว่าสั้นมากเกินกว่าจะทำให้แบบเรียนมีประสิทธิภาพในการกล่อมเกลาทงสังคมและการเมืองให้กับประชาชนในรัฐได้ ด้วยเหตุนี้แบบเรียนในช่วงเวลาดังกล่าวจึงเป็นแบบเรียนชุดเดียวกันกับที่เคยมีการเรียนการสอนในยุคจอมพล ป. พิบูลสงครามซึ่งเนื้อหาของแบบเรียนส่วนใหญ่มีลักษณะละเอียดและกดทับองค์ความรู้ในเรื่องสิทธิ เสรีภาพ และอำนาจของประชาชนตามที่กฎหมายบัญญัติไว้ ทั้งๆ ที่ช่วงเวลาดังกล่าวเป็นยุค

¹วิทย์ วิศทเวทย์, ปรัชญาการศึกษาไทย พ.ศ. 2411-2475, หน้า 4.

ของความเฟื่องฟูของระบอบประชาธิปไตยซึ่งเน้นความสำคัญในด้านสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคของประชาชนไปทั่วโลกมากกว่าในยุคผ่านๆมา เนื้อหาของแบบเรียนไทยในยุคดังกล่าวนี้จึงยังคงมีลักษณะวนเวียนอยู่กับเรื่องสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 และการยกย่องกลุ่มผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองมากกว่าจะเน้นให้ประชาชนเกิดความตระหนักรู้ในเรื่องสิทธิ และเสรีภาพที่ตนควรได้รับภายใต้การรองรับของกฎหมาย

ทั้งนี้ หากพิจารณาถึงเนื้อหาของแบบเรียนที่ได้มีการปรับปรุงใหม่ในยุคที่พลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี จะเห็นได้ว่า การให้นำหนักในเรื่องการเปลี่ยนแปลงการปกครองทางการเมือง 2475 ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้เริ่มมีนัยที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงในระดับสากลมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อฝ่ายสัมพันธมิตร (แบบเสรีนิยม) ได้กลายเป็นผู้ชนะเชิงอุดมการณ์ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ในแง่นี้ แบบเรียนของไทย ณ ช่วงเวลาดังกล่าวจึงมีเนื้อหาที่เน้นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทยในปี พ.ศ. 2475 ไปในลักษณะที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในระดับสากล กล่าวคือ มีการสนับสนุนให้ประเทศไทยก้าวสู่ความเป็นอารยะด้วยระบอบการปกครองแบบเสรีนิยม และมีการเน้นความเป็นนักประชาธิปไตย หรือการปกครองแบบประชาธิปไตยมากกว่าจะเน้นการปกครองแบบรัฐธรรมนูญนิยม หรือการปกครองด้วยกฎหมายเพียงอย่างเดียว เช่นที่เคยเป็นมาภายหลังจากที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ในระยะเริ่มแรก

นอกจากนี้ แบบเรียนในยุคดังกล่าวยังมีการ ยกเว้น ที่จะกล่าวถึง ทหารบก ว่าเป็นส่วนหนึ่งในผู้นำที่ร่วมกันก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 นอกเหนือไปจากทหารเรือ ทหารอากาศ ข้าราชการพลเรือน และราษฎร ซึ่งถือได้ว่าเป็นการบิดเบือนข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ในอีกแง่มุมหนึ่ง ตัวอย่างเช่น

“วันที่ 24 และ 27 มิถุนายนเป็นวันสำหรับชาติต่างกับวันวิสาขบูชา และเฉลิมพระชนม์พรรษาซึ่งเป็นวันสำคัญสำหรับศาสนา และพระมหากษัตริย์ วันที่ 24 มิถุนายนนั้นคือ วันเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินซึ่งภายหลังรัฐบาลได้ยกย่องให้เป็นวันชาติ ทั้งนี้คือ เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ได้มีคณะบุคคลผู้รักชาติคณะหนึ่งซึ่งมีความเห็นร่วมกันว่า ประเทศที่เจริญทั้งหลาย เขาเปลี่ยนระบอบการปกครองเป็นแบบประชาธิปไตยกันหมดแล้ว ประเทศของเขาจึงเจริญก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว ส่วนประเทศไทยที่รักของเรายังใช้แบบเก่าอยู่ ถ้าขึ้นปล่อยไว้เช่นนั้นคงเจริญก้าวหน้าไม่ทันประเทศอื่นเขา จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงให้เจริญก้าวหน้าทัดเทียมเขาโดยทันที บุคคลคณะนี้ เรียกว่า คณะราษฎร มีทั้งทหารเรือ ทหารอากาศ ข้าราชการพลเรือน และราษฎร

พร้อมใจกันเสี่ยงชีวิต และเลือดเนื้อเข้ายึดอำนาจการปกครองจากระบอบเก่า ที่เรียกว่า ราชาธิปไตย หรือสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพื่อขอให้เปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย”⁴

แท้ที่จริง ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยเองนั้นก็มิมีพื้นฐานมาจากการปกครองด้วยกฎหมายซึ่งใช้หลักนิติรัฐ หรือ Rule of Law ในการบริหารกิจการของรัฐ อย่างไรก็ตาม การปกครองโดยหลักนิติรัฐนั้น อาจจะถูกบิดเบือนเพื่อใช้เป็นเครื่องมือของผู้นำทางการเมือง โดยการอ้างการใช้ประโยชน์จากกฎหมายแต่เพียงด้านเดียวก็เป็นได้ ในยุคที่มีแนวคิดแบบเสรีนิยมเข้ามามีบทบาททางการเมืองไทยในระยะสั้นๆ นี้ จึงสะท้อนอุดมการณ์แบบประชาธิปไตยที่เน้นประโยชน์ในด้านสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคของประชาชนมากกว่าจะเน้นเฉพาะด้านการปฏิบัติตามกฎหมายของประชาชนซึ่งมักจะถูกใช้เป็นข้ออ้างของรัฐที่มีลักษณะแบบเผด็จการทางการเมือง เช่น ยุคของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นต้น

นอกจากนี้ เนื้อหาของแบบเรียนที่ปรากฏในช่วงเวลาดังกล่าวยังได้มีลักษณะของการเพิ่มเติมวัฒนธรรมสากลบางประการให้แก่ประชาชน เช่น การชักธงขึ้นเสาเพื่อแสดงความจงรักภักดีต่อประเทศชาติ และระบอบการเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตยอีกด้วยทางหนึ่ง เป็นต้นว่า

“ในฐานะที่เราเป็นคนไทยมีใจรักชาติผู้หนึ่งจึงควรร่วมการแสดงความยินดีโดยพร้อมเพรียงกัน คือ ชักธงชาติขึ้นที่บ้านเรือน และประดับประดาเรือนให้สวยงาม ถ้ามีโอกาสไปร่วมการเลี้ยงอาหารและเข้าขบวนแห่ก็ควรไป เพื่อเป็นการแสดงความรักชาติและสามัคคีพร้อมเพรียงกันจริงๆ”⁵

อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่มีการรัฐประหารคณะรัฐบาลของพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ เมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 โดยการนำของหลวงกาจสงครามและพลโทผิน ชุณหะวัณ เนื้อหาของแบบเรียนในลักษณะเช่นนี้ ก็ค่อยๆ หดความสำคัญ และไม่ได้รับการกล่าวถึงมากนัก ในยุคของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ โดยจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า ในขณะที่คณะรัฐบาลแบบเสรีนิยมนั้นให้ความสำคัญกับการยกย่องรูปแบบการปกครองในระบอบประชาธิปไตย (แบบเสรีนิยม) เนื้อหาของแบบเรียนส่วนใหญ่ในยุคหลังๆ กลับไม่มีการกล่าวถึงแนวคิด “แบบเสรีนิยม” แต่อย่างใด ในทางกลับกัน เนื้อหาของแบบเรียนในยุคจอมพล ป. พิบูล

⁴เอื้อ บุญปกศ หงสกุล, หน้าที่พลเมือง และศีลธรรม ชั้นมัธยมปีที่ 3 ตามประมวลการสอน พ.ศ. 2490 ของกระทรวงศึกษาธิการ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2490), หน้า 49.

⁵เอื้อ บุญปกศ หงสกุล, หน้าที่พลเมือง และศีลธรรม ชั้นมัธยมปีที่ 3 ตามประมวลการสอน พ.ศ. 2490 ของกระทรวงศึกษาธิการ. หน้า 50.

สงคราม และจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ กลับมีการกล่าวเน้นและเชิดชูต่อระบอบการเมือง “แบบรัฐธรรมนูญนิยม” และการปกครองโดยกฎหมายในฐานะที่เป็นไปตามรูปแบบที่เป็นสากล สอดคล้องต่อนานาชาติอารยะประเทศ ผนวกกับมีการอธิบายให้ประชาชนโดยทั่วไปเข้าใจว่า ระบอบการปกครองแบบรัฐธรรมนูญนั้นสามารถนำความเจริญมาสู่ประเทศได้อย่างมากมายเช่นที่เกิดขึ้นกับประเทศที่เจริญแล้ว อาทิ แบบเรียน พ.ศ. 2493 ที่เขียนไว้ว่า

“ต่อมาเมื่อประชาชนพลเมืองไทยได้รับการศึกษามากขึ้นก็เริ่มรู้สึกว่าการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นไม่เหมาะสมแก่เวลาเสียแล้ว ทั้งประเทศทั้งหลายที่เจริญแล้วก็ได้เปลี่ยนไปปกครองอย่างระบอบรัฐธรรมนูญ”⁶ หรือ แบบเรียน พ.ศ. 2503 ที่เขียนไว้ว่า

“เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับแรก เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2475 แต่เป็นต้นมา ประเทศไทยจึงมีการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ หรือระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขมาจนกระทั่งทุกวันนี้ แต่เพื่อความเหมาะสมกับเหตุการณ์และกาลสมัย จึงได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง แก้ไขรัฐธรรมนูญ หรือเอกสารอันบัญญัติถึงกฎเกณฑ์ในการปกครองประเทศ ตามความต้องการของรัฐกันมาเป็นลำดับ จนกระทั่งบัดนี้มี 14 ฉบับ”⁷ และ แบบเรียน พ.ศ. 2507 ที่เขียนไว้ว่า

“แต่ก่อนนี้ ประเทศไทยมีการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในปี พ.ศ. 2475 คณะราษฎร ได้เปลี่ยนแปลงการปกครอง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานรัฐธรรมนูญให้เป็นหลักปกครองประเทศ ประเทศไทยจึงได้ชื่อว่ามี การปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญนิยม หรือระบอบประชาธิปไตยแต่นั้นมา”⁸ เป็นต้น

เนื้อหาของแบบเรียนเช่นนี้ สามารถสะท้อนภาพความขัดแย้งเชิงแนวคิดและวิธีในการคิดของฝ่ายเสรีนิยมและฝ่ายทหาร (โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ฝ่ายทหารบก”) ได้เป็นอย่างดี เพราะในขณะที่ฝ่ายเสรีนิยมมีความปรารถนาที่จะสานต่ออุดมการณ์ทางการเมืองแบบเสรีนิยมและระบอบประชาธิปไตย ฝ่ายผู้นำทางทหาร เช่น จอมพล ป. พิบูลสงคราม หรือจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ กลับให้ความสนใจต่อการปกครองที่มี “รัฐธรรมนูญ” เป็นเครื่องมือทางการเมืองมากกว่าที่จะมีการเน้น

⁶เอื้อ บุญปกศ หงสกุล, หน้าที่พลเมือง สำหรับชั้นมัธยมปีที่ 5 ตรงตามหลักสูตร พ.ศ. 2493 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2493), หน้า 143.

⁷ศุภกิจ แก้วผสม, หน้าที่พลเมือง ประโยชน์มัธยมศึกษาตอนปลาย (ม.ศ. 4-5) (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2503), หน้า 107.

⁸ทองสืบ สุขมาร์ค, หน้าที่พลเมือง ชั้นประถมศึกษาปีที่ 7 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ประชาช่าง, 2507), หน้า 1.

ให้เกิดความเชื่อมั่นในเชิงอุดมการณ์ เพราะกฎหมายนั้นเป็นสิ่งที่มิบถลงโทษ และมีประสิทธิภาพค่อนข้างมากในการบังคับให้ประชาชนยอมตาม ซึ่งหากพิจารณาในแง่นี้ ก็จะพบได้ว่า ผู้ที่มีแนวคิดแบบเสรีนิยมนั้นได้ให้ความสนใจต่ออุดมการณ์ทางการเมืองที่มีลักษณะเป็นนามธรรม ต่างจากผู้นำทางการเมืองที่มาจากฝ่ายทหารซึ่งเน้นแนวทางในเชิงการปฏิบัติ หรือมีลักษณะของ “นักปฏิบัติ” มากกว่านั่นเอง

กล่าวโดยสรุป แบบเรียนที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในปี พ.ศ. 2475 และระบอบประชาธิปไตยซึ่งปรากฏในระหว่าง ปี พ.ศ. 2487 ถึงราวๆ ปี พ.ศ. 2490 จึงมีลักษณะต่างๆ ดังต่อไปนี้

1. ในปี พ.ศ. 2484 กองทัพญี่ปุ่นได้ยกพลขึ้นบก และใช้ประเทศไทยเป็นฐานทัพสำหรับการปฏิบัติทางทหาร ระหว่างนั้นกิจการต่างๆ ของประเทศไทยแทบจะหยุดนิ่ง เนื่องจากทหารชาวญี่ปุ่นได้เข้าใช้สถานที่โรงเรียนกว่า 200 แห่งทั่วประเทศเพื่อเป็นค่ายทหารและศูนย์บัญชาการในการรบ ทำให้โรงเรียนเหล่านี้ต้องกลายเป็นเป้าหมายของการวางระเบิดและทิ้งระเบิด กล่าวคือ เฉพาะโรงเรียนในกรุงเทพมหานครก็ถูกระเบิดด้วยกันถึง 68 โรงเรียน ผลปรากฏว่าโรงเรียนได้รับความเสียหายทั้งสิ้นเป็นเงินถึง 30,150,373.20 บาท เช่นเดียวกับกิจการสิ่งพิมพ์ทั้งหลายที่ต้องชะงักงัน อันเป็นเหตุมาจากความเสียหายจากการโจมตีทางอากาศในช่วงสงครามโลก และสภาวะฝืดเคืองทางเศรษฐกิจเมื่อสงครามได้จบสิ้นลง แบบเรียนต่างๆ ที่เคยได้รับการตีพิมพ์อย่างสม่ำเสมอก็จำเป็นต้องเลื่อนการตีพิมพ์ออกไป ด้วยเหตุที่กระดานนั้นมีราคาแพง และโรงเรียนต่างๆ ได้หยุดการเรียนการสอน ทั้งนี้ การสงครามได้ทำลายความเจริญทางการศึกษาเป็นอันมาก ดังนั้น แบบเรียนต่างๆ ในยุคดังกล่าวนี้จึงเป็นแบบเรียนที่เคยใช้ในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 เสียเป็นส่วนใหญ่ ส่วนแบบเรียนที่ได้มีการปรับปรุงใหม่ เช่นที่ปรากฏในรัฐบาลของพลตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ เมื่อปี พ.ศ. 2490 ก็ไม่มีอิทธิพลมากนักในการกล่อมเกลาคิดทางการเมือง เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลอยู่บ่อยครั้งในช่วงหลังสงครามโลก เป็นเหตุให้แบบเรียนต่างๆ ในยุคนี้ได้ถูกยกเลิกไปในยุคของจอมพล ป. พิบูลสงคราม นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2491 เป็นต้นมา

2. เนื้อหาของแบบเรียนที่ปรากฏในปี พ.ศ. 2490 ภายใต้การนำของรัฐบาลของพลตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์นั้น มีนัยยะของความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงเนื้อหาของแบบเรียนที่เกี่ยวข้องกับระบอบประชาธิปไตย และการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่นำไปสู่ระบอบการปกครองแบบ “เสรีนิยมประชาธิปไตย” มากกว่าในยุคที่ผ่านมา ทั้งนี้ อาจจะเป็นเพราะยุคดังกล่าวเป็นช่วงเวลาแห่งการเฉลิมฉลองชัยชนะของอุดมการณ์แบบเสรีนิยมที่มีต่อเผด็จการฟาสซิสต์ ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยมีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้ “หนุนหลัง” หรือ ไม่ก็อาจจะเป็นเพราะคณะผู้ปกครองส่วนใหญ่ในระหว่างปี พ.ศ. 2487 ถึงปี

พ.ศ. 2490 ล้วนมีพื้นฐานมาจากคณะราษฎร ฝ่ายพลเรือน (และทหารเรือ) รวมทั้งกลุ่มเสรีไทยที่ร่วมกันต่อสู้เพื่อให้ประเทศไทยหลุดพ้นจากการตกเป็นประเทศผู้แพ้สงคราม เมื่อปี พ.ศ. 2487 อย่างไรก็ตาม ความพยายามในการสนับสนุนเนื้อหาทางการเมืองแบบเสรีนิยมที่ปรากฏในแบบเรียนก็ค่อยๆหมดความสำคัญลงไป เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามได้ก่อการรัฐประหารทางการเมือง และขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแทนพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ในปี พ.ศ. 2490 นับแต่นั้นเป็นต้นมา เนื้อหาของแบบเรียนที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในปี พ.ศ. 2475 จึงมีลักษณะโน้มเอียงว่าเป็นไปตาม “ระบอบรัฐธรรมนูญนิยม” ซึ่งเน้นการปฏิบัติตามเงื่อนไขของกฎหมายเสียเป็นส่วนใหญ่

3. หากพิจารณาเนื้อหาทางการศึกษาเชิงเปรียบเทียบระหว่างยุคที่ “การเมืองแบบคณะราษฎรกลับมามีบทบาทอีกครั้งในปี พ.ศ. 2488-2490” กับยุคที่ “ฝ่ายเผด็จการทางทหาร เช่น จอมพล ป. พิบูลสงคราม และจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีบทบาททางการเมืองอยู่มาก ในปี พ.ศ. 2491-2506” จะเห็นได้ว่า ผู้นำที่มาจากฝ่ายพลเรือนส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับการศึกษาในเชิงอุดมการณ์และแนวคิดทางการเมือง แตกต่างจากผู้นำที่มาจากฝ่ายทหารซึ่งเนื้อหาของแบบเรียนส่วนใหญ่จะเน้นให้ผู้ศึกษาเห็นประโยชน์ของ “ระบอบรัฐธรรมนูญนิยม” ในทางที่เป็นภาคปฏิบัติเสียมากกว่า ทั้งนี้จะเห็นได้ว่า ในขณะที่แบบเรียนในยุคของพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์นั้นเน้นให้นักเรียนเข้าใจถึงอุดมการณ์ทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยแบบเสรีนิยม เนื้อหาของแบบเรียนในยุคของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์กลับเน้นถึงระบอบประชาธิปไตยแบบรัฐธรรมนูญนิยม ในแง่ที่ต้องการให้ประชาชนชาวไทยส่วนใหญ่มีลักษณะสอดคล้องต่อนโยบายของรัฐ หรือมีนัยยะของ “ความเป็นพลเมืองดี” ที่รัฐต้องการเป็นสำคัญ ดังคำอธิบายของ วารุณี โอสถารมณฺ์ ที่ว่า

“การศึกษาไทยสมัยใหม่ถูกรัฐกำหนดให้มีบทบาทหน้าที่สำคัญในฐานะกลไกสร้างพลเมืองดีให้กับรัฐโดยการหล่อหลอมทางสังคมด้วยความรู้ ทักษะคติ ภาพพจน์ การใช้ชีวิต ตลอดจนสร้างความเข้าใจที่มีต่อโลกและสังคม องค์กรประกอบสำคัญของระบบการศึกษาในการทำหน้าที่ดังกล่าว คือ หลักสูตรและแบบเรียน ด้วยเหตุนี้ ประเทศไทยจึงให้ความสำคัญกับองค์ประกอบทั้งสอง รัฐไทยได้มอบหมายให้กรมวิชาการเข้ามาควบคุมการสร้างหลักสูตรและการเขียนแบบเรียนอย่างใกล้ชิด หลักสูตรและแบบเรียนที่มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างความเป็นพลเมืองดีตามคุณสมบัติที่รัฐพึงปรารถนา คือ หลักสูตรและแบบเรียนด้านสังคมศึกษา องค์กรประกอบทั้งสองมักมีเป้าหมายและ

ขอบเขตเนื้อหาที่สอดคล้องกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งแบบเรียน ถือว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเรียนการสอน เนื่องจากแบบเรียน คือ เนื้อหาความรู้ทั้งหมดที่รัฐต้องการถ่ายทอดให้นักเรียน”⁹ นั่นเอง

วิเคราะห์ผู้นำทางการเมืองระหว่าง พ.ศ. 2488 ถึง พ.ศ. 2490

ในระหว่าง พ.ศ. 2488 ถึง พ.ศ. 2490 ถือได้ว่าเป็นยุคสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงผู้นำทางการเมืองด้วยกันหลายครั้ง นับตั้งแต่ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้พ้นจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในปี พ.ศ. 2487 ด้วยวิธีการทางรัฐสภาจากการนำเสนอร่างพระราชกำหนดระเบียบบริหารนครบาลเพชรบูรณ์อันเป็นการเสนอย้ายเมืองหลวงจากกรุงเทพมหานครไปยังจังหวัดเพชรบูรณ์ และพ่ายแพ้ต่อคะแนนเสียงในการเสนอพระราชบัญญัติสร้างพุทธมณฑลที่จังหวัดสระบุรี รวมทั้งตกเป็นอาชญากรรมสงครามเพราะเข้ากับญี่ปุ่นซึ่งเป็นฝ่ายแพ้สงครามโลกครั้งที่ 2

ทั้งนี้ การบริหารประเทศในยุคนั้นจำเป็นต้องมีรัฐบาลอย่างเร่งด่วนจึงมีการแต่งตั้งให้ นายควง อภัยวงศ์ ซึ่งเป็นนักการเมืองฝ่ายคณะราษฎรดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีขึ้นแทนเป็นการชั่วคราว เพื่อจัดให้มีการเลือกตั้งอย่างเป็นทางการถูกต้องตามระเบียบและวิถีทางแห่งระบอบประชาธิปไตยในภายหลัง ต่อมาปรากฏว่า ในช่วงที่กำลังทำการศึกษาอยู่นี้ นายควง อภัยวงศ์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในหลายสมัย ได้แก่

ครั้งแรก: ตั้งแต่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2487 ถึง 31 สิงหาคม พ.ศ. 2488

ครั้งที่ 2: ตั้งแต่ 31 มกราคม พ.ศ. 2489 ถึง 18 มีนาคม พ.ศ. 2489 และ

ครั้งที่ 3: ตั้งแต่ 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 ถึง 8 เมษายน พ.ศ. 2491

นอกจาก นายควง อภัยวงศ์ แล้ว ในระหว่างนี้ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ยังถือได้ว่าเป็นบุคคลหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการเมืองไทยอยู่ไม่น้อย ทั้งนี้ เนื่องจากครั้งที่ดำรงตำแหน่งเป็นเอกอัครราชทูตไทยประจำประเทศสหรัฐอเมริกา นั้น ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ได้เข้าร่วมเป็นหัวหน้าขบวนการเสรีไทยในสหรัฐอเมริกาเพื่อดำรงไว้ซึ่งเอกราชของไทย และได้มีส่วนสำคัญในการเจรจาให้ไทยรอดพ้นที่ฝ่ายสัมพันธมิตรจะถือว่าเป็นฝ่ายแพ้ต่อสงคราม และไม่ต้องถูกลงโทษตามมาตรการต่างๆ จากฝ่ายสัมพันธมิตร ทั้งนี้ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีตั้งแต่ 17 กันยายน พ.ศ. 2488 ถึง 31 มกราคม พ.ศ. 2489

⁹ วารุณี โอสถารมณ, “แบบเรียนไทยกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ “เพื่อนบ้านของเรา” ภาพสะท้อนเจตนาคติอุดมการณ์ชาตินิยมไทย,” รัฐศาสตร์สาร 22/3: 3-4.

นายทวิ บุญเกตุ ก็ถือได้ว่าเป็นอีกผู้หนึ่งซึ่งดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของประเทศไทย เป็นการชั่วคราว ตั้งแต่วันที่ 31 สิงหาคม ถึง 17 กันยายน พ.ศ. 2488 ในระหว่างรอ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เพื่อกลับมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในปี พ.ศ. 2488 ขณะที่ นายปรีดี พนมยงค์ ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอย่างเป็นทางการในระหว่างวันที่ 24 มีนาคม พ.ศ. 2489 ถึง 21 สิงหาคม พ.ศ. 2489 และต้องพ้นจากตำแหน่งไป เมื่อเกิดเหตุการณ์สวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 8 ในปี พ.ศ. 2489 ทั้งนี้ พลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแทนนายปรีดี พนมยงค์ ระหว่างวันที่ 23 สิงหาคม พ.ศ. 2489 ถึง 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 จนเมื่อเกิดการรัฐประหารโดยการนำของพลโทผิน ชุณหะวัณ พลโทกาจ กาจสงคราม พลเอกสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และพันโทถนอม กิตติขจร จึงได้มีการเสนอให้จอมพล ป. พิบูลสงครามดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแทน นายควง อภัยวงศ์ ในวันที่ 8 เมษายน พ.ศ. 2491 ซึ่งหลังจากนั้น จนกระทั่งปี 2516 ทหารก็ค่อยๆ ขยายบทบาททางการเมืองมากขึ้นตามลำดับ

ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่า ผู้นำทางการเมืองระหว่าง พ.ศ. 2488 ถึง พ.ศ. 2490 นั้นล้วนเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง พ.ศ. 2475 และมีบทบาทสำคัญในคณะราษฎรด้วยกันแทบทั้งสิ้น ดังนั้นนโยบายของรัฐส่วนใหญ่ในช่วงเวลานี้จึงสะท้อนหลักการของคณะราษฎรทั้ง 6 ประการอย่างค่อนข้างเด่นชัด และมีสาระสำคัญในการผลักดันให้ระบอบประชาธิปไตยแบบเสรีนิยมสามารถสอดคล้องกับความต้องการของประชาชนค่อนข้างมากกว่าการเมืองในยุคที่ผ่านมา

อย่างไรก็ตาม การเมืองในยุคที่คณะราษฎรฝ่ายพลเรือนและเสรีไทยอยู่ในรัฐบาลอีกครั้งนี้ก็กลับมีลักษณะของการเมืองที่ *ไม่มี* โอกาส “รุก” เข้าไปในแบบเรียนมากเท่าใดนัก สืบเนื่องมาจากภาวะหลังสงครามที่ประเทศไทยต้องประสบกับสภาพปัญหาทางเศรษฐกิจ หรือไม่ก็ด้วยภาวะขาดแคลนสถานประกอบการต่างๆ อันเนื่องมาจากสถานที่ราชการ โรงเรียน โรงพยาบาล และแม้กระทั่งร้านค้าพาณิชย์ประเภทต่างๆ ได้ถูกทำลายเสียหายเป็นจำนวนมาก จากการต่อสู้ทางอากาศและการทิ้งระเบิดในพื้นที่สำคัญๆ นอกจากนี้ รัฐบาลใหม่ที่ขึ้นมาแทนรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงครามก็ต้องต่อสู้กับปัญหาด้านอิสรภาพของชาติไทย ด้วยการผลักดันให้ขบวนการเสรีไทยได้มีบทบาทในฐานะผู้แทนทางการเมืองที่ร่วมกันต่อสู้เพื่อรักษาอุดมการณ์แบบเสรีนิยมเอาไว้ได้ในช่วงสงครามโลก จนเป็นผลให้ตัวแทนจากประเทศสหรัฐอเมริกา เช่น นายเบิร์นส์ (Bymes) ให้การรับรองว่า ประเทศไทยพ้นข้อกล่าวหาจากการเป็นฝ่ายพ่ายแพ้สงครามอันเนื่องมาจากการตัดสินใจที่ผิดพลาดของจอมพล ป. พิบูลสงครามในการเข้าร่วมกับประเทศญี่ปุ่น ด้วยแรงกดดันจากสถานการณ์และการคำนวณผิดคิดว่าญี่ปุ่นจะชนะในสงคราม รวมทั้งการคาดการณ์ผิดว่า ประเทศไทยอาจได้รับผลประโยชน์ร่วมกับผู้ชนะ

เนื้อหาของแบบเรียนที่ปรากฏในช่วงปี พ.ศ. 2490 ถือเป็นหลักฐานหนึ่งซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความตื่นตัวต่อระบอบประชาธิปไตยแบบเสรีนิยมของรัฐบาลไทย และความใส่ใจต่อการสานต่อในเชิงอุดมการณ์ทางการเมือง ทั้งนี้ฝ่ายเสรีไทยได้มีบทบาทสำคัญในฐานะ “ตัวเอก” ที่ทำให้ประเทศไทยรอดพ้นจากความสูญเสียดังกล่าวมาหลายทศวรรษด้วยการเคลื่อนไหวคัดค้านเพื่อไม่ให้เกิดความร่วมมือระหว่างประเทศไทยและประเทศญี่ปุ่น โดยการสนับสนุนของสหรัฐอเมริกาและโดยการปฏิบัติการของผู้นำในทางการเมือง รวมทั้งการยอมจำนนต่ออังกฤษและฝรั่งเศส จนทำให้ประเทศไทยสามารถหลีกเลี่ยงชะตากรรมดังเช่นประเทศญี่ปุ่นและเยอรมันนีได้อย่างหมิ่นเหม่ ทั้งๆ ที่จริง ฝ่ายสัมพันธมิตรได้มีการพูดคุยกันถึงการสลายกองทัพไทยในแบบเดียวกันกับญี่ปุ่นและเยอรมัน¹⁰ เพื่อปูทางให้ประเทศไทยและรัฐบาลไทยสามารถก้าวไปสู่ความเป็นนักประชาธิปไตยได้อย่างเต็มที่

อย่างไรก็ตามในแง่ของนโยบาย แม้ว่าคณะรัฐบาลในช่วงปี พ.ศ. 2487-2490 จะมีลักษณะของนักประชาธิปไตยที่มีอุดมการณ์แบบเสรีนิยมอยู่มาก แต่นโยบายทางการศึกษาต่างๆ ที่ได้ประกาศใช้ในยุคนี้กลับไม่ได้รับการตอบสนองในเชิงการปฏิบัติมากนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งนโยบายที่เกี่ยวข้องกับหลักสูตรและแบบเรียนของไทยที่มีวัตถุประสงค์ในการขยายความเข้าใจในเรื่อง “แนวคิดแบบเสรีนิยม” ให้กับประชาชนและเยาวชนในสมัยนั้น

ทั้งนี้ นโยบายทางการศึกษาของรัฐบาลทั้ง 5 คณะ อันได้แก่ รัฐบาลภายใต้การนำของนายควงอภัยวงศ์ นายทวี บุญยเกษตร ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช นายปรีดี พนมยงค์ และสุดท้ายพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ตั้งแต่เดือนสิงหาคม ปี พ.ศ. 2487 ถึงเดือนเมษายน ปี พ.ศ. 2491 รวมเป็นทั้งสิ้น 11 ฉบับ ล้วนแล้วแต่มีสาระสำคัญในการผลักดันให้มีการนำ “หลักทั้ง 6 ประการ” ของคณะราษฎรเพื่อเป็นหลักในการบริหารราชการแผ่นดิน อาทิเช่น หลักเรื่องเอกราช หลักการรักษาความสงบเรียบร้อย หลักเอกราชในทางเศรษฐกิจ หลักสิทธิ เสมอภาค และเสรีภาพ รวมทั้งหลักการทางการศึกษา ซึ่งหลักการดังกล่าวเหล่านี้เคยได้รับความสนใจอย่างยิ่งในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2475 หรือภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองระบอบการเมือง จนกระทั่งราวๆ ปี พ.ศ. 2480 ในสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ด้วยเหตุนี้ เมื่อแนวคิดแบบคณะราษฎรฝ่ายพลเรือนกลับมามีบทบาททางการเมืองอีกครั้ง ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 นโยบายต่างๆ ที่เคยปรากฏในช่วงที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม มีบทบาทในการบริหารประเทศจึงได้ถูกปรับเปลี่ยนยกเลิกไป ดังเช่นที่กล่าวไว้ในเรื่อง

¹⁰Sir Josiah Crosby, “The Failure of Constitutional in Siam,” *The Asiatic Review* 420 (October, 1943): 40-41. อ้างถึงใน ลิขิต ธีรเวคิน. *วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย*, 2541), หน้า 137.

นโยบายของรัฐข้างต้น กล่าวคือ มีการเพิ่มเติมสาระสำคัญในเชิงนโยบายโดยสรุปได้เป็น 4 ประเด็น¹¹ ดังต่อไปนี้

1. นโยบายทางการศึกษาระหว่างปี พ.ศ. 2487-2491 นี้ โดยมากจะมีวัตถุประสงค์ในการแก้ไขปรับปรุงสภาพจิตใจและศีลธรรมของประชาชน อันเนื่องมาจากผลกระทบจากสงครามเสียเป็นส่วนใหญ่
2. มีการแก้ไขนโยบายทางการศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปรับปรุงหลักสูตรเพิ่มเติมแบบเรียน และบำรุงรักษาสถานที่เล่าเรียนต่างๆ ที่ได้รับความเสียหายอย่างมากในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ผนวกกับมีการเน้นให้เยาวชนตระหนักถึงคุณธรรมความดี ไปพร้อมๆ กับการถ่ายทอดลักษณะของ “พลเมืองดี” ในฐานะที่คนไทยเป็นชาติที่รักความสงบและเป็นนักประชาธิปไตย
3. มีการเน้นความสำคัญทางการศึกษาว่า “เกิดจากครูผู้สอน” ดังนั้นจึงมีการยกระดับการศึกษาของครู เพิ่มปริมาณและคุณภาพในการอบรมบุคลากรครู รวมทั้งมีความพยายามที่จะบำรุงฐานะของครูให้เป็นที่เคารพนับถือของบรรดาศิษย์ และบุคคลทั่วไป โดยมอบหมายให้เป็นภาระกิจใหญ่ของกระทรวงศึกษาธิการในการจัดการในเรื่องต่างๆ เหล่านี้
4. ด้านการศาสนานั้น ถือเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายทางการศึกษา โดยที่รัฐจะส่งเสริม สนับสนุน และทำนุบำรุงเพื่อให้ประชาชนเกิดความเชื่อมั่นและศรัทธาต่อคุณธรรม ด้วยเหตุที่ว่าการศึกษากับการศาสนานั้นเป็นสิ่งที่สามารถอุปการะแก่กันได้

หากพิจารณาหลักนโยบายทั้ง 4 ประการข้างต้นจะเห็นได้ว่า คณะรัฐบาลทั้ง 5 คณะในช่วงปี พ.ศ. 2487-2490 นี้ต่างอ้างอิงถึงหลักการของคณะราษฎร เมื่อครั้งมีการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองในปี 2475 ด้วยกันแทบทั้งสิ้น อย่างไรก็ตาม นโยบายต่างๆ เหล่านี้ แม้จะมีเจตนารมณ์ที่ดีในการพัฒนาคุณภาพทางการศึกษาของไทยให้เป็นที่ไปตามหลักการในระบอบประชาธิปไตย แต่ก็ไม่มีประสิทธิภาพมากนักในเชิงการปฏิบัติ อันหมายรวมถึง บทบาทในการกล่อมเกลາทางการเมือง เหตุเพราะมีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลอยู่บ่อยครั้ง อีกทั้งเป็นการจัดตั้งรัฐบาลในช่วงขณะที่ประเทศชาติจำต้องเผชิญกับปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม และคุณธรรม อันสืบเนื่องมาจากเหตุการณ์

¹¹ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, “รวมนโยบายการศึกษาของรัฐปี 2475-2535,” เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี, หน้า 11-19.

ต่างๆที่เกิดขึ้นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งในท้ายที่สุด ผู้นำทางการเมืองที่มาจากฝ่ายคณะราษฎร และพลเรือนก็ต้องถูกแย่งชิงอำนาจอีกครั้งโดยกลุ่มทหารเป็นเวลานานกว่า 20 ปีซึ่งจะได้ศึกษาต่อไปในบทที่ 6 เรื่อง แบบเรียนเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย 2475 ในยุคเผด็จการนั่นเอง